

УДК 94(477.43/44)“1917/1918”:061.2:37

Г.Г.Кучеров

Діяльність “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.)

У статті проаналізовано процес становлення та основні аспекти діяльності “Просвіти” с.Могильної Гайсинського повіту у 1917–1918 рр.

Ключові слова: “Просвіта”, товариство, осередок, діяльність, допомога.

Події національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. викликають сьогодні великий інтерес у широкого загалу. І це зрозуміло, адже протягом радянського періоду історії України вони висвітлювалися необ’єктивно і упереджено. Це повною мірою стосується діяльності культурно-освітніх товариств “Просвіта”.

Питання становлення та функціонування просвітницьких товариств знайшло широке відображення в українській історіографії. У процесі дослідження проблеми виявилось, що ставлення вчених до ролі і місця цих організацій у державотворчих процесах 1917–1918 рр. спостерігалось неоднозначне. Свідки тих подій, у цілому, позитивно характеризували місце просвітницьких осередків у культурно-освітній сфері. Більше того, окремі з них безпосередньо взяли участь у поширенні просвітництва серед населення. Так, очевидець національно-визвольних змагань Т.Верхола був переконаний у тому, що діяльність “Просвіт” сприяла поширенню освіти серед народу. Дослідник опублікував невелику брошуру “Про “Просвіти”, у якій виклав кілька порад щодо заснування сільських та містечкових товариств, зазначаючи при цьому, що “товариство повинно бути серцем селян і до його повинні горнутись всі наші люде, бо воно велику користь усім дасть”¹. Однодумцями Т.Верхоли із зазначеного питання були В.Приходько², С.Перський³, Д.Дорошенко⁴ та інші дослідники.

Проте, крім схвальних тогочасних відгуків про діяльність “Просвіт”, спостерігаємо і критичні зауваження на їх адресу. Так, П.Темченко на сторінках часопису “Нова Рада” прискіпливо підійшов до аналізу діяльності просвітницьких товариств у 1917 р. Автор зазначає, що, незважаючи на те, що до багатьох осередків входило по 300–400 членів, їх діяльність не була конструктивною, оскільки ці товариства не мали коштів і відповідно літератури і газет. І тому, на думку очевидця тих подій, “вся мета таких “Просвіт”, – понадівати широкі штани, зелені пояси, сиві шапки, ходити по вулиці, курити люльки й удовати з себе запорожців”⁵.

Інший учасник тих подій В.Торський, аналізуючи умови становлення державності на українських землях, у роботі “Українська державність і нова роля “Просвіт”, відзначав, що “Просвіти” утворювалися випадково, були “чинником консервативним”, абсолютно не розвивалися, навіть гальмували розвиток українського руху і ніяких конкретних планів щодо українізації вони

не мали. Разом із тим, автор припускає, що товариства прийдуть до занепаду у своїй діяльності, якщо не реорганізуються⁶. Такі думки В.Торського зрозумілі, адже в умовах гетьманату П.Скоропадського, коли була видана книжка, “Просвіти”, особливо сільські, дійсно переживали нелегкі часи.

Радянські історики через існуючі на той час ідеологічні стереотипи подавали діяльність “Просвіт” спрощено. Називали їх “петлюрівськими”, “буржуазними”, “націоналістичними”, “контрреволюційними”. І.Д.Золотоверхий, аналізуючи становлення української культури у 1917–1920 рр., зазначав, що діяльність “Просвіт” була “виявом українського буржуазного націоналізму”⁷. Власне кажучи, на яку іншу оцінку могли розраховувати просвітяни, які бдали про розвиток національної свідомості, громадської активності населення, шклувалися про виховання почуття любові до України та її славного минулого, про піднесення культури тощо. Такі різноманітні підходи до розуміння значення “Просвіт” зрозумілі. Вони залежали від тих чи інших уподобань дослідників, їхньої залежності від обставин і місцевих умов.

Діяльність зазначених товариств після лютневої революції 1917 р. привертала увагу багатьох сучасних учених. Серед них можна виділити А.Середяк⁸, О.В.Лисенка⁹, Л.І.Євселевського¹⁰, С.Я.Фарину¹⁰, О.М.Германа¹¹, Л.В.Кравчука¹², С.А.Масюк¹³, Т.Осташко¹⁴, О.В.Малюту¹⁵, В.С.Лозового¹⁶, В.А.Нестеренка¹⁷ та ін. Усі зазначені науковці головну увагу приділяли губернським та іншим міським просвітнім товариствам.

За роки державної незалежності України з’явилися дисертаційні дослідження та наукова література про діяльність “Просвіт”, що красномовно промовляє про суспільно-наукове значення даної тематики. Сьогодні болючою проблемою є сучасний стан культурно-освітньої роботи на селі, занепад клубів, будинків культури, бібліотек тощо. Тому вивчення діяльності громадських сільських “Просвіт” у перші десятиліття ХХ ст., які в складних умовах революцій 1905–1907 та 1917–1920 рр. знаходили можливості проводити культурно-масову і освітню роботу серед селян, втілювали різні форми і методи своєї праці на благо українського національно-культурного відродження, має не тільки актуальне наукове, а й практичне значення для впровадження здобутого досвіду в життя сучасного села.

Незважаючи на наявність обширної і змістовної літератури із теми дослідження, її не можна вважати вичерпаною. На відміну від губернських, міських товариств, діяльність сільських “Просвіт” залишається малодослідженою. З огляду на це актуальність публікації зумовлена потребою розкриття історичної правди про діяльність сільських (низових) “Просвіт” на території Подільської губернії. Метою нашої статті є аналіз процесу становлення і діяльності “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту Подільської губернії.

У 1917 р. в Росії відбулася Лютнева революція. Суспільно-політична ситуація докорінно змінилася. Влада в державі перейшла до Тимчасового уряду. Ці події сприяли піднесенню визвольних процесів у всій колишній імперії, в тому числі й в Україні. Виникла можливість самовизначення та відродження її державності.

У березні була утворена Центральна Рада, покликана стати органом тимчасового державного правління. Активізація національного руху призвела до змін у культурно-освітній галузі. У цей час поширюється точка зору, що населенню не потрібно покладатися виключно на ту культурно-просвітню роботу, яка проводиться державними установами, оскільки “є такі сторони культурного життя, які лишаються незадоволеними. На поміч таким потребам народу повинні прийти культурно-просвітні організації – товариства”¹⁸.

В умовах нового часу представники української інтелігенції М.Василенко, С.Русова та ін. пропонували створити просвітницькі товариства, а також особисто брали участь у відродженні старих і організації нових “Просвіт”. Такі дії були реакцією на жорстку цензуру попередніх років, коли товариства у Правобережній Україні, і зокрема, на Поділлі, існували здебільшого у великих містах та містечках. Вже 5 травня 1917 р. у Вінниці скликано з’їзд громадянства краю, де у зверненні до подолян пропонувалося засновувати товариства “Просвіта” у кожному селі¹⁹.

Наслідком роботи з’їзду стало, зокрема, заснування товариства “Просвіта” у с.Могильній Гайсинського повіту 23 березня 1917 р. Інформація про утворення осередку надійшла до часопису “Нова Рада”²⁰. Через місяць воно нараховувало вже 150 членів. Станом на 12 жовтня 1918 р. – вже 190 осіб; із них – 149 чоловік, 41 жінка. За релігійним та етнічним складом вони поділялися наступним чином: православних – 178, євреїв – 2, росіян та представників інших національностей – 10. Членський внесок спочатку заснування осередку був не визначеним (хто скільки міг), проте, як це видно із статуту товариства, відправленого на затвердження Вінницького Окружного суду восени 1918 р., він вже становив 10 крб. на рік²¹.

У багатьох товариствах Подільської губернії у цей час організація книгозбірні, купівля літератури, передплата періодичних видань вважалася чи не головною ділянкою роботи просвітян. Інші справи відходили на задній план. Так, “Просвіта” с.Могильної, зважаючи на великі потреби селян у друкованій продукції, переймалася питанням придбання літератури. Зі звіту товариства про свою діяльність датованого 12 жовтня 1918 р. видно, що особливо жваво селяни читали навесні 1917 р. Завдяки керівництву осередку бібліотечний фонд поступово збільшувався, зокрема на жовтень 1918 р. він становив 789 книжок (всі написані українською мовою). За окремими галузями вони розподілялися наступним чином: белетристика – 1, поезія – 300, історія – 92, сільське господарство – 26, природознавство – 49, книги на політично-соціальну тематику – 127, часописи – 77, п’єси – 96, ноти – 21. Головний контингент читачів складала учні місцевих шкіл. Під час панування більшовиків кількість селян, які читали, зменшувалася, а при гетьманаті люди взагалі перестали читати. До того ж селяни недбало ставилися до книжок. Тому вже після 2-3 читачів література потребувала ремонту²².

Сприяло зростанню освіченості селян і передплата газет й часописів. Серед них найбільш розповсюдженими були “Нова Рада”, “Освіта”, “Трибуна”,

“Шлях”, “Народна Воля”, “Боротьба”, “Літературно-науковий вісник” тощо. На жовтень 1918 р. добавилися “Відродження”, “Народня Справа”, “Село”, “Вільна українська школа”. Проте у повному обсязі задовольнити духовні потреби як мешканців с.Могильної, так і інших регіонів держави, було нелегко через те, що попит на друковану продукцію випереджав можливості українських видавництв. У березні 1918 р. при книгозбірні з метою піднесення рівня освіченості місцевого населення і розповсюдження літератури просвіт'яни утворили кооперативну книгарню. Вступний внесок до книгарні був встановлений у розмірі 1 крб., пай при цьому становив 5 крб. До книгарні вступило близько 40 осіб²³.

Значне місце серед різноманітних форм роботи товариства займали заходи, спрямовані на виховання у місцевого населення почуття національної гідності, патріотизму тощо. На початку своєї діяльності товариство влаштувало читання з історії України, творів українських класиків тощо. Особливо взимку просвіт'яни щовечора проводили бесіди на соціально-політичні проблеми: “Хто такі більшовики і до чого вони ведуть”, “Чому нам потрібна самостійна Україна” та ін. У цьому плані товариство і його голова І.Х.Мальований – місцевий кооператор – сприяли збереженню громадського спокою у селі, багато зусиль доклали для поширення національної свідомості, української національної ідеї. Цьому сприяло проведення національних свят, маніфестацій, днів Національного фонду тощо²⁴.

У 1917–1918 рр. перед товариством гостро постала фінансова проблема. Взагалі, для багатьох “Просвіт” краю вона стала чи не найголовнішою, адже для проведення культурно-освітньої праці необхідні книжки, ноти, газети, декорації і багато чого іншого. Членські внески, навіть за умови сплати їх всіма просвіт'янами, суттєвої допомоги не давали. Заходи “Просвіти”, особливо театральні вистави, теж не завжди давали прибуток. Тому керівництво осередку неодноразово зверталось за допомогою до губернської “Просвіти”, а також до повітових органів влади. Через скрутне становище останніх кошти майже не надходили. Зі згаданого звіту про роботу товариства ми бачимо, що від початку його існування прибутки становили 1547 крб., видатки – 1383 крб. 50 коп. Головним предметом витрат була книгозбірня, передплата часописів тощо²⁵. Таким чином, вільних коштів для повноцінної роботи було обмаль.

Великої шкоди просвітницькій справі краю нанесла боротьба за владу рад. Під час першої україно-більшовицької війни 1917–1918 рр. короткочасно у с.Могильній був створений революційний комітет. Після приходу більшовиків до влади робота в просвітницькому осередку поступово припинялася, а внаслідок більшовицької агітації селяни почали “косо дивитися на “Просвіту”²⁶.

Важливе місце поміж форм просвітницької роботи займав аматорський театральний гурток. Ним керував член “Просвіти” Р.С.Кравченко. Часто актори ставили вистави, які вимагали ґрунтової підготовки. Станом на жовтень 1918 р. були поставлені “Сватання на Гончарівці” Г.Квітки-Основ'яненка, “Ніч під Івана Купала” М.Старицького, “Розбиті надії” М.Грушевського, “На перші

гулі” С.Васильченка та ін. Сприяло постановці театральних заходів різноманітне багатофункціональне театральне майно²⁷.

Серед інших заходів товариства варте уваги проведення дитячої ялинки для учнів сільських шкіл на Різдво 1918 р., вшанування роковин смерті Т.Шевченка панахидою у церкві і літературно-вокальним вечором у місцевій школі. Крім цього, рада “Просвіти” обмірковувала свої подальші плани. Зокрема, розглядалося питання про відкриття курсів грамоти для дорослого населення, загальноосвітніх курсів. Просвітяни мали велике бажання побудувати “Рідну хату”. Однак ці та інші зусилля через гетьманський переворот та інші причини зазнали невдачі²⁸.

Зазнали невдачі і прохання товариства до органів влади по допомогу. Справа в тому, що “Просвіта” від утворення до жовтня 1918 р. була не зареєстрованою організацією. І лише восени 1918 р. розробивши статут, рада осередку відправила його до Вінницького Окружного суду. З огляду на це просвітяни розробили програму своєї діяльності на найближчий час: відкрити у с.Могилянській гімназію для дорослих (з 4-х річним курсом), запросити педагогічний персонал, розпочати іспити до навчального закладу з 17 (4) жовтня 1918 р. Розпочати ж заняття запланували з 21 (8) жовтня. Крім цього, передбачалося організувати національний хор. Ця справа мала консолідує значення, адже національні пісні об’єднували людей, змушували замислитися над своєю історією, майбутнім. До того ж організація хору майже не вимагала значних коштів. Запис до хору могилянські просвітяни розпочали восени 1918 р. Окремі з них виступали також за створення струнного оркестру²⁹.

25 вересня 1918 р. на засіданні ради “Просвіти” обговорювалося питання відкриття гімназії. Було ухвалено рішення відкрити гімназію для дорослих із метою отримання останніми середньої освіти. З огляду на те, що власних коштів, досвіду для організації навчального закладу осередок не мав, товариство звернулося до Київської “Просвіти” із проханням допомогти практичними порадами. Як свідчать архівні матеріали, особливо необхідно була програма гімназії³⁰. У відповідь на лист могилянських просвітян київські надіслали конкретні поради щодо відкриття гімназії: потрібно було подати прохання до комісаріату освіти у Києві, зазначивши при цьому склад і заробітну платню педагогічного персоналу, приміщення, кошти, на які має утримуватися гімназія, відповідального за заклад. У випадку отримання дозволу і відкриття гімназії, зазначали київські просвітяни, необхідно було подати прохання про права для учнів до міністерства освіти³¹. Структурно гімназія планувалася в складі 4-х перших класів. А мовою викладання мала стати українська³².

За гетьманату П.Скоропадського прибічники “єдиної, неділимой”, Протофісу (союз промисловості, торгівлі та фінансів) розпочали заходи проти змінення статусу української мови в Україні. Вони мали намір повернути її у становище, в якому вона перебувала за самодержавства (“мужицька мова”). З цього приводу, рада могилянської “Просвіти” на шпальтах газети “Відродження” виступила проти цих замахів. “Наша мова – це основа всього

нашого національного життя, нашої культури, нашого духовного розвитку і всі замаху на ню зустрінуть належну одсіч з боку всіх свідомих кол українського громадянства”³³. Керівництво товариства висловило також вдячність відомому правознавцю, громадському і політичному діячу, письменнику С.Шелухіну, Національному Союзу, всім українським організаціям за захист рідної мови. Така позиція керівництва осередку відображала загальну тенденцію зростання у державі симпатій до рідної мови.

Таким чином, у 1917–1918 рр. “Просвіта” с.Могильної відіграла помітну роль у піднесенні національної свідомості населення краю, росту його культурно-освітнього рівня. За цей період робота просвітян відзначалася як позитивними, так і проблемними моментами. Незважаючи на певні несприятливі обставини, активісти просвітницького руху на селі проводили культурно-освітні заходи серед місцевого населення та поширювали ідеї національного самовизначення Української держави.

Примітки:

1. Верхола, Т. Про “Просвіти” (Порада, як засновувати сільські та містечкові “Просвіти”) / Т. Верхола / Видання товариства “Просвіта”. – Проскурів, 1917. – 7 с.; Верхола, Т. Що таке Товариство “Просвіта” і як його заснувати / Т. Верхола. – Вінниця: Товариство “Просвіта”, 1917. – 7 с.

2. Приходько, В. Під сонцем Поділля. Спогади / В. Приходько. – Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. – Ч. 1. – Вид. 4. – 184 с.

3. Перський, С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові з ілюстраціями / Степан Перський. – Львів: “Просвіта”, 1932. – 256 с.

4. Дорошенко, Д. “Просвіта”, її заснування й праця (короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах) / Дмитро Дорошенко. – Філадельфія: Видання “Молода Просвіта” ім. митр. А. Шептицького, 1959. – 103 с.

5. Темченко, П. Червиві гриби / П. Темченко // Нова Рада. – 1917. – № 180. – 8 листопада. – С. 3.

6. Торський, В. Українська державність і нова роля “Просвіт” / В. Торський. – Вовча: Друкарня каси дрібного кредиту, 1918. – С. 44-47.

7. Золотоверхий, І. Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Д. Золотоверхий. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1961. – 424 с.

8. Середяк, А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів. - Краків. - Париж: Просвіта, 1993. - С. 42-52.; Середяк, А. Товариство “Просвіта” за межами Галичини / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків Париж: Просвіта, 1993. – С. 64-74.

9. Лисенко, О. В. “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Васильович. – К., – 1998. – 169 с.; Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск VIII. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 109-123.

10. Євселевський, Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К.: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; Фарина, С. Я. Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.

11. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с.

12. Кравчук, Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. В. Кравчук. – Чернівці, 1996. – 23 с.

13. Масюк, С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Масюк Світлана Олександрівна. – К., – 1997. – 143 с.

14. Осташко, Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради / Т. Осташко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 березня 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272–280.

15. Малюта, О. В. Шляхи, політи кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття / О. В. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка (Упоряд. ред. В. Германа). – К.: Вид. центр “Просвіта”, Вид. “Веселка”, 1998. – С. 329–332; Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. В. Малюта // К., 2005. – 20 с.; Малюта, О. В. “Просвіта” як чинник націотворення українського народу на початку ХХ ст. – в 20-х рр. ХХ ст. (на прикладі подільського товариства) / О. В. Малюта // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповід. редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 148–152.

16. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28–40; Лозовий, В. С. Діяльність подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Культура Поділля: історія і сучасність / Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького. – Хмельницький. – 1993. – С. 281–283; Лозовий, В. С. Кость Солуха – незмінний голова подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”) / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції 9–10 листопада 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С. 14–15.

17. Нестеренко, В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня

народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам'янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 158-160; Нестеренко, В. А. “Просвіта” на Камянеччині в 1921–1923 рр. / В. А. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 41-56; Нестеренко, В. А. Політика радянської влади щодо товариства “Просвіта” на Поділлі в 1920–1923 рр. / В. А. Нестеренко // “Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України”: Зб. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2005. – С. 91-97.

18. Революція і культурно-просвітні товариства // Село (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 14. – С. 1.

19. Лозовий, В. С. Поділля в добу Центральної Ради: Історичний нарис / В. С. Лозовий // К.: Комітет виборців України, 1999. – С. 7.

20. Просвіти на Поділлі // Нова Рада – 1917. – № 49. – 28 травня. – С. 3.

21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 375. – Арк. 45.

22. Там само. – Арк. 45-46.

23. Там само.

24. Там само. – Арк. 46.

25. Там само. – Арк. 45.

26. Ківшар, Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. Ківшар // К.: Логос, 1996. – С. 67.

27. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 375. – Арк. 46.

28. Там само.

29. Там само.

30. Державний архів Київської області. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 13.

31. Там само. – Арк. 25.

32. Вісти з місць // Відродження. – 1918. – № 165. – 22(9) жовтня. – С. 8.

33. З приводу питання про державну мову // Відродження. – 1918. – № 158. – 12 жовтня (29 вересня). – С. 5.

Резюме

В статтє проанализирован процесс становления и основные аспекты деятельности “Просвиты” с. Могильной Гайсинского уезда в 1917–1918 гг.

Ключевые слова: “Просвіта”, общество, ячейка, деятельность, помощь.

Одержано 5 квітня 2012 року